

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Науковий журнал
«МОЛОДИЙ ВЧЕНИЙ»

№ 3 (30) березень, 2016 р.

Члени редакційної колегії журналу:

Adamczyk Arkadiusz – доктор габілітований політології (Республіка Польща)
Вікторова Інна Анатоліївна – доктор медичних наук (Росія)
Глуценко Олеся Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Дмитрієв Олександр Миколайович – кандидат історичних наук (Україна)
Змерзлий Борис Володимирович – доктор історичних наук (Україна)
Іртищева Інна Олександрівна – доктор економічних наук (Україна)
Лебедева Надія Анатоліївна – доктор філософії в галузі культурології (Україна)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Морозенко Дмитро Володимирович – доктор ветеринарних наук (Україна)
Наумкіна Світлана Михайлівна – доктор політичних наук (Україна)
Нетюхайло Лілія Григорівна – доктор медичних наук (Україна)
Пекліна Галина Петрівна – доктор медичних наук (Україна)
Романенкова Юлія Вікторівна – доктор мистецтвознавства (Україна)
Севостьянова Наталія Іларіонівна – кандидата юридичних наук (Україна)
Стратонов Василь Миколайович – доктор юридичних наук (Україна)
Шаванов Сергій Валентинович – кандидат психологічних наук (Україна)
Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович – доктор технічних наук (Україна)
Шапошников Костянтин Сергійович – доктор економічних наук (Україна)
Шапошнікова Ірина Василенна – доктор соціологічних наук (Україна)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Шепель Юрій Олександрович – доктор філологічних наук (Україна)
Шерман Михайло Ісаакович – доктор педагогічних наук (Україна)
Шипота Галина Євгенівна – кандидат педагогічних наук (Україна)
Яковлев Денис Вікторович – доктор політичних наук (Україна)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці «КиберЛенінка»,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (ICTM Value): 4.11 (2013)
Index Copernicus (ICTM Value): 5.77 (2014)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія KB № 18987-7777P від 05.06.2012 р.,
видане Державною реєстраційною службою України.

Жінка завжди була охоронцем домашнього вогнища, матір'ю, уособлювала в собі ніжність, доброту. Але сучасна жінка інша, вона є унікальною. Може бути водночас мужньою й беззахисною, вольовою й ліричною, жорсткою й гнучкою. Попри закони чоловічого світу, які не завжди під силу й самій сильній статі, вона не поступається у своїх прагненнях відігравати більш значущу роль у житті суспільства та стояти на одному ієрархічному щаблі з чоловіками. Є багато прикладів, коли жінка ставала консолідуючим фактором у суспільстві, об'єднувала непоєднувані протиріччя, ставала справжнім лідером та досягала успіхів у обраній справі. Обкладинка журналу присвячена усім жінкам у світі, кожна з яких можна назвати великою, адже тільки жінка може жити з таким щирим милосердям та почуттям обов'язку, з такою відповідальністю за інших та бажанням дарувати мир та любов на землі!

Відповідальність за зміст, добір та викладення фактів у статтях несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та редакції журналу.

ЗМІСТ**ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ**

Акімова О.М., Кузнецова О.В. Педагогічна рефлексія як один із факторів формування інноваційного стилю професійної діяльності майбутнього вчителя.....	339
Alekseyeva S.V. Theoretical and methodical bases of future designers preparation at the college of artistic profile to the development of professional career.....	343
Baglay O.I. Peculiarities of role-play method application in foreign language learning for the students of the field of study «Tourism» (based on the materials used in L'viv Institute of Economics and Tourism).....	346
Бедевельська М.В. Педагогічна майстерність як вищий рівень професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови.....	350
Бугра А.В. Актуалізація мотиваційно-целевих установок студентів в системі індивідуалізації самостійної учебной діяльності при изученні математики.....	353
Булатова Л.О. Музичне мислення особистості як спосіб музичної комунікації.....	357
Бурова Е.В. Взаємодія теорії та практики в освітньому просторі «вищий педагогічний навчальний заклад – загальноосвітня школа».....	362
Варивода К.С. Інформаційна безпека підлітків в Інтернет мережі.....	365
Гінсіровська І.Р. Технологія підготовки майбутніх фахівців з менеджменту до інноваційної професійної діяльності у вищих технічних навчальних закладах.....	369
Демешко І.А. Актуальні компетентності фахівця з інтелектуальної власності.....	375
Деяк М.Ю. Фактори впливу інтерактивних технологій при навчанні професійно спрямованої іноземної мови студентів економічних спеціальностей.....	378
Запотічна М.І. Характеристика традиційної освіти корінних народів Канади.....	381
Ільїна О.М. Роль студента-лідера при організації навчання іноземної мови студентів економічних спеціальностей у малих групах.....	385
Кіріленко О.Г. Комунікативні вміння іноземних студентів у галузі програмної інженерії з позиції компетентнісного підходу.....	388
Косарева Г.М. Діагностика сформованості мотиваційно-ціннісного компонента толерантного ставлення до дітей з особливими потребами у майбутніх вихователів.....	394
Липценко І.О. Застосування ІКТ технологій у процесі персоналізації навчання учнів в системі середньої освіти Великої Британії.....	397
Микитенко В.О. Психологічні особливості формування мовної особистості студента багатопрофільного коледжу у процесі вивчення синтаксису.....	401
Новик І.М. Формування готовності майбутніх учителів початкової школи до діагностичного супроводу розвитку пізнавальних інтересів учнів.....	405
Панченко В.О. Формування творчої особистості майбутнього вчителя початкової школи у процесі професійної підготовки до викладання математики.....	409
Проскуркіна Я.І. Організація діалогової педагогічної взаємодії «іноземний абітурієнт – викладач».....	412
Роляк А.О. Цілі, завдання та принципи формування змісту педагогічної освіти у вищих навчальних закладах Данії.....	415
Семеляко Ю.Б. Виховання у дітей дошкільного віку культури споживання медіапродукції: теоретичний аспект.....	419
Скіба Н.Я. Основні етапи розвитку іноземної мови за професійним спрямуванням.....	422
Слободяник О.В. Модель організації процесу виробничого навчання майбутніх столярів будівельних у ВПУ.....	428
Соломко З.К. Електронний посібник як ефективний засіб організації самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів.....	433
Фурдуй С.Б. Педагогічні технології формування професійної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери.....	437
Чаркіна О.А. Соціально-психологічний тренінг як засіб розвитку аутопсихологічної компетентності студента-психолога.....	440

Шайнер А.І.

Особливості функціонування
комерційних навчальних закладів
Підкарпатської Русі
у міжвоєнний період.....445

Шерман М.І.

Дослідження впливу особливостей
морської праці на толерантність
моряків міжнародних екіпажів.....450

ЮРИДИЧНІ НАУКИ**Бобечко Н.Р.**

Реформування проваджень
з формально-юридичної перевірки
судових рішень у кримінальному
процесі України.....455

Бобік В.П.

Поняття та зміст конституційних прав,
як об'єкту обмеження під час
застосування заходів забезпечення
кримінального провадження.....460

Григор'єва Х.А.

Тенденції розвитку сучасного
законодавства у сфері державної
реєстрації прав на землю.....463

Діденко А.В., Денисяк Н.М.

Окремі аспекти розвитку,
удосконалення та реформування
українського нотаріату.....467

Марчук М.П.

Основні напрями державної політики
щодо протидії корупції в Україні.....470

Medvid A.A.

Forms of provision of social services
to homeless individuals
and gutter children.....474

Надієнко О.І.

Передумови та пріоритети запозичення
в Україні досвіду пенсійного забезпечення
постсоціалістичних країн.....478

Парасюк Н.М.

Кримінально-правовий зміст суб'єктивної
сторони постановлення суддею (суддями)
завідомо неправосудного вироку,
рішення, ухвали або постанови.....482

Пасечник Е.В., Качуринер В.А.

Механізм охорони оточуючої середовища
в сфері виробництва
в праві Європейського Союзу.....487

Раковська Ю.В.

Українці як потенційні жертви
торгівлі людьми у Республіці Польща.....491

Репецька О.І.

Вплив політики держав на процес
дотримання норм міжнародного права.....494

Сердюк А.Р.

Нормативно-правове забезпечення
впровадження електронного
судочинства в Україні.....500

Фасій Б.В.

Субсидіарне застосування норм
цивільного законодавства
про недійсність договору
до трудових відносин.....505

ДІАГНОСТИКА СФОРМОВАНOSTІ МОТИВАЦІЙНО-ЦІННІСНОГО КОМПОНЕНТА ТОЛЕРАНТНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ У МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ

Косарева Г.М.

Рівненський державний гуманітарний університет

У статті висвітлено аналіз проблеми формування пріоритетних гуманістичних цінностей у майбутніх вихователів до дітей з особливими потребами. Проаналізовано рівень сформованості мотиваційно-ціннісного компонента толерантного ставлення майбутніх вихователів до дітей з особливими потребами. **Ключові слова:** толерантність, толерантне ставлення, діти з особливими освітніми потребами, інклюзивна освіта, гуманність, інтеграція, загальнолюдські цінності.

Постановка та актуальність проблеми. Демократичні зміни, глобалізаційні процеси в українському суспільстві, інтеграція вітчизняної освіти до європейського та світового освітніх просторів, докорінні зміни у духовному житті людей вимагають фундаментальних змін у різних сферах життя суспільства, радикально переорієнтують суспільну свідомість від тоталітаризму до гуманізму, по-новому вирішують питання соціалізації та інтеграції дітей з особливими потребами як повноправних членів суспільства відповідно до їхніх можливостей, індивідуальних здібностей.

Втілення в життя гуманістичних ідей, моралі, прав людини, людської гідності, чесності, милосердя, доброти й громадянської відповідальності нерозривно пов'язано із розвитком та формуванням толерантного ставлення до дітей з особливими потребами у майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів в інклюзивному освітньому просторі.

Вища педагогічна школа покликана підготувати професійні педагогічні кадри, здатні забезпечити всебічний розвиток особистості, впровадити систему цінностей та толерантності в освіту. Цінності в житті майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу виступають соціально-значимими орієнтирами його діяльності, вони є більш значущим, ніж звичайна зацікавленість людини, тому що саме через цінності педагог задовольняє професійні та особистісні потреби. Цінності та толерантність майбутнього вихователя становлять фундамент професійної компетентності, а предметним полем формування цінностей та толерантності є культура. Вища освіта, зорієнтована на особистісний розвиток студентів як суб'єктів певної діяльності, відводить особливу роль толерантній позиції викладача ВНЗ, позиції в тому предметі, який він викладає [1; 2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Провідне місце толерантності у системі ціннісно-цільових пріоритетів освіти відводять О. Асмолов, І. Бех, Б. Гершунський, О. Грива, І. Пчелінцева, В. Шалін. Дослідники всебічно обґрунтовують побудову толерантного середовища в освітньому просторі як соціальне замовлення системи освіти та необхідність розробки парадигми толерантності та соціальної довіри. Особливе значення при цьому надається виховному та моральному аспектам толерантності; конвергенції та інтеграції її філософсько-етичних, аксіологічних, куль-

туротворчих ідей надається при цьому особливо значення.

Проблемою діагностики сформованості різних аспектів толерантності особистості активно займаються В. Бойко, О. Кравцова, В. Магун, М. Магура, М. Рожков, А. Сиротенко, Г. Солдатова, О. Хухлаєв, Л. Шайгерова та ін.

Метою статті є дослідження рівня сформованості мотиваційно-ціннісного компонента толерантного ставлення до дітей з особливими потребами у майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування цінностей і толерантності у майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів у процесі дослідницької діяльності є процесом досить складним і тривалим, зумовленим багатьма чинниками, пов'язаними з різними сферами життєдіяльності майбутнього педагога, його потребами та інтересами.

Виходячи зі специфіки теми дослідження, поділяємо думку Б. Вульфова про те, що толерантність як особистісну якість потрібно розвивати у процесі навчання, виховання, взаємодії, коли відбувається взаємне збагачення досвіду толерантності, що створює емоційно-інтелектуальне та моральне поле, на ґрунті якого виростає позитивний досвід стосунків і спілкування. Наявність і створення такого поля – відповідальне завдання і досягнення педагога [3].

Як вважає В. Мерлін, спрямованість особистості на певні цінності і складає її ціннісні орієнтації [5]. Вони виступають у якості життєвих цілей і основних засобів їх досягнення і тому мають функцію важливих регуляторів соціальної поведінки, складають основу ставлення до інших людей, самого себе, основу світогляду. Для нас особливо важливо з'ясувати характер ціннісних орієнтацій у майбутніх вихователів, а саме їх спрямованість на взаємодію з дітьми з особливими потребами, що виявляються у необхідності вияву толерантності та налаштованості на позитивні стосунки з ними, тобто яке місце в системі цінностей майбутніх вихователів посідають важливі для роботи з дітьми з особливими потребами цінності: терпимість, чуйність, любов, щастя інших тощо.

Для визначення характеру ціннісних орієнтацій у майбутніх вихователів студентам було запропоновано методику М. Рокича «Ціннісні орієнтації» і пропонувалося проранжувати за-

пропонований перелік термінальних й інструментальних цінностей.

Термінальні цінності – це переконання в тому, що якась кінцева мета індивідуального існування варта того, щоб до неї прагнути, а інструментальні – переконання в тому, що якийсь образ дій або властивість особистості є кращим у будь-якій ситуації. Цей розподіл відповідає традиційному розподілу на цінності-мети і цінності-засоби.

Результати проведення методики „Ціннісні орієнтації» М. Рокича показали ієрархію цінностей серед майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів.

При аналізі результатів ми виокремили серед досліджуваних чотири типи ціннісних орієнтацій (за Н. Кіріловою) [4], що характеризують різну спрямованість соціальної активності майбутніх вихователів. З них два орієнтовані на цінності самореалізації в соціальній сфері (I тип – цінності соціальної взаємодії – щастя інших, впевненість в собі, наявність вірних друзів) і II тип – цінності соціальної успішності (активне діяльне життя, суспільне визнання), і два – на цінності особистісного індивідуального існування (III тип – цінності індивідуальної самореалізації (цікава робота, пізнання, продуктивне життя, розвиток, свобода і творчість) і IV тип – цінності особистого щастя – (щасливе сімейне життя, любов, здоров'я, життєва мудрість, розваги, матеріальне забезпечення життя, краса природи)).

Серед інструментальних цінностей до I типу віднесені терпимість до поглядів та думок інших, широту поглядів, чесність, чуйність; до II – відповідальність, сміливість, раціоналізм, ретельність, самоконтроль; до III – високі вимоги і домагання, незалежність, сміливість, сильну волю, ефективність у справах; до IV – життєрадісність, освіченість, вихованість.

Для більшості майбутніх вихователів основними є цінності особистого щастя. Так, перше та друге рангове посідають такі цінності, як здоров'я та щасливе сімейне життя. На третьому місці – цінність соціальної взаємодії, а саме впевненість у собі. Безперечно, такі результати можна пояснити, що в першу чергу кожному людину більше турбує особисте благополуччя. Однак для нашого дослідження особливо важливо побачити наскільки визнаннями є цінності соціальної взаємодії. Так, у загальній ієрархії цінностей майбутніх вихователів вони посідають такі місця: впевненість в собі – 3 рангове місце, щастя інших – 9 місце, наявність вірних друзів – 11 місце. Занепокоєння викликає не той факт, що серед пріоритетних цінностей майбутніх вихователів переважають особистісні цінності, а те, що цінності для інших не займають належного місця. Так, серед усіх респондентів жодний не поставив щастя для інших на перше місце; 6,6% – на друге місце і 13,4% – на третє.

Загальний результат вивчення термінальних цінностей майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів представлено на рис. 1.

Як видно з діаграми (рис. 1), 5 і 6 місце займають розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне удосконалення) і продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей), що також дуже важливо для вихователя, оскільки без постійної

роботи над собою не можливо досягти успіху в будь-якій діяльності.

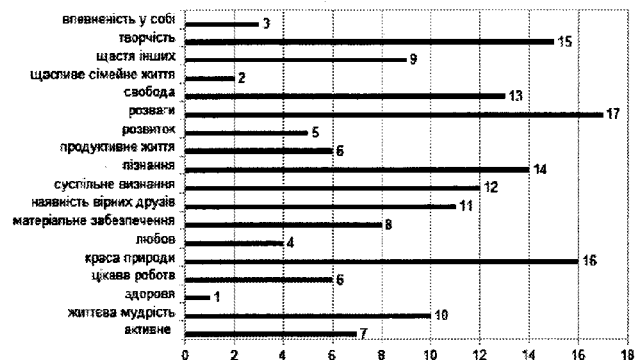

Рис. 1. Результати діагностики термінальних цінностей майбутніх вихователів (за методикою М. Рокича)

У термінальних цінностях помічено більшу однотайність респондентів. Отримані результати свідчать, що майбутні вихователі в переважній більшості орієнтовані на сімейно-побутові цінності і найближче оточення і менш за все – на інтереси інших. Це пояснюється, на нашу думку, загальною ситуацією в суспільстві, коли кожен переймається лише своїми проблемами.

Аналіз інструментальних цінностей показав, що майбутні вихователі на початковому етапі професійної підготовки ще не достатньо визначилися і тому за аналізом термінальних цінностей важко віднести майбутніх вихователів до конкретного типу цінностей. Серед цінностей-засобів провідні місця займають: ефективність у справах – 1 місце, незалежність – 2 місце і відповідно 3 місце – освіченість. Серед важливих для нашого дослідження цінностей I типу, тобто цінностей соціальної взаємодії місця розподілилися таким чином: широта поглядів як уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички – 7 місце, терпимість до поглядів і думок інших, уміння процитати іншим помилки – 16 місце, чуйність – 17 місце. Як, бачимо і серед інструментальних цінностей цінності спрямовані на благо інших не займають авторитетних позицій в ієрархії цінностей майбутніх вихователів. Лише 9,9% усіх респондентів обох груп відзначили ці цінності як пріоритетні для себе. Безперечно, це досить низькі показники, що потребують переосмислення системи цінностей майбутніми вихователями загалом, і зокрема, якщо ми говоримо про толерантне ставлення до дітей з особливими потребами. На нашу думку, людині з пріоритетними особистісними цінностями набагато важче буде зрозуміти цих дітей і знайти з ними спільну мову.

Загальний результат вивчення інструментальних цінностей майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів представлено на рис. 2.

Як видно з діаграми, серед інструментальних цінностей переважають цінності індивідуальної самореалізації та цінності особистого щастя, цінності ж соціальної взаємодії займають одні з останніх в ієрархії цінностей майбутніх вихователів.

Підсумовуючи отримані результати та враховуючи специфіку нашого дослідження, ми виокремили три групи (рівні) розвитку ціннісних орієнтацій у майбутніх вихователів. Так, високий рівень розвитку ціннісних орієнтацій ма-

ють студенти, для яких пріоритетними є цінності соціальної взаємодії як серед термінальних, так і інструментальних цінностей. Середній рівень – мають студенти, для яких пріоритетними є цінності соціальної взаємодії хоча б за одним списком (або цінності-цілі або цінності-засоби). Низький рівень мають студенти, у яких цінності особистого щастя та саморозвитку переважають над іншими.

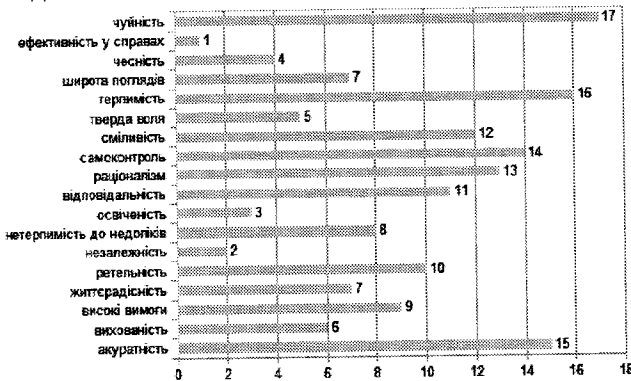

Рис. 2. Результати діагностики інструментальних цінностей майбутніх вихователів (за методикою М. Рокіча)

Виходячи з цих характеристик рівнів, ми отримали такі результати: до високого рівня віднесено 16,2% майбутніх вихователів експериментальної групи (17,6% – контрольної групи). Середній рівень розвитку ціннісних орієнтацій було виявлено у 41,9% респондентів експериментальної групи (42,6% – контрольної групи), відповідно до низького віднесено 41,9% студентів експериментальної і 39,8% – контрольної групи.

Як зазначалось вище, окрім характеру ціннісних орієнтацій майбутніх вихователів, толерантне ставлення до дітей з особливими потребами передбачає доброзичливість до дітей з особливими потребами (другий показник мотиваційно-ціннісного компонента).

Для визначення позитивного ставлення до дітей з особливими потребами як властивості людини, що виражається в інтересі до інших, у тому числі і дітей з особливими потребами, налаштованості на участь і спільне вирішення завдань, нами було проведено тест на доброзичливість (за шкалою Д. Кемпбелла).

Тест складався з 8 пар тверджень, з яких необхідно було обрати одне. На тестування відводилось від 5 до 10 хвилин.

Аналіз відповідей показав, що у більшості випадків студенти не впевнені і не довіряють іншим людям, вважаючи це небезпечним (у 59,1%). Однак, неможливо завоювати довіру інших, не довіряючи людям. У 20,2% випадках студенти не вважають за потрібне допомагати іншим.

За результатами діагностики було виявлено, що 17,1% майбутніх вихователів експериментальної групи (18,1% – контрольної групи) володіють високим рівнем доброзичливого ставлення до інших. Ці студенти за потреби зможуть підбадьорити і підтримати дитину, зрозуміти її. Своїм ставленням до інших вони вселяють віру в себе, сприймають людей такими як вони є, навіть з недоліками, фізичними вадами, що є важливим для роботи з дітьми з особливими потребами.

43,3% студентів у експериментальній групі і 42,6% у контрольній групі показали середній рівень доброзичливості. Цим студентам притаманна в цілому позитивна налаштованість на інших, однак з браком емоційного забарвлення взаємин, теплоти, душевності, що збіднює взаємодію з іншими.

39,6% респондентів експериментальної групи (39,3% – контрольної групи) володіють низьким рівнем доброзичливого ставлення до інших. Це може бути пов'язане з особистісними особливостями, зокрема з бажанням домінувати, недовірою до інших, що є основою недоброзичливого ставлення до людей. Безперечно, таким студентам в майбутньому важко буде працювати з дітьми загалом, і зокрема з дітьми з особливими потребами, які потребують доброзичливого ставлення до себе.

Результати розвитку доброзичливості у майбутніх вихователів засвідчують, що, як і за попереднім показником мотиваційно-ціннісного компонента (характеру ціннісних орієнтацій), в основному переважає середній рівень. Разом з тим, слід констатувати і досить низькі показники високого рівня, що викликає занепокоєння, оскільки, як зазначалося вище, позитивне ставлення є однією з важливих складових толерантного ставлення до дітей з особливими потребами.

Висновок. Визначення рівня розвитку мотиваційно-ціннісного компонента толерантного ставлення до дітей з особливими потребами за виокремленими показниками дозволило отримати наступні результати. До високого рівня розвитку мотиваційно-ціннісного компонента було віднесено 17,1% студентів експериментальної і 18,1% – контрольної групи. Середній рівень виявлено у 43,9% і 43,5% студентів експериментальної і контрольної групи відповідно. Низький рівень розвитку мотиваційно-ціннісного компонента показали 39,0% майбутніх вихователів експериментальної групи (38,4% – контрольної групи). Як видно з результатів (табл. 2.3), серед студентів обох груп переважає середній рівень розвитку мотиваційно-ціннісного компонента, разом з тим, слід відзначити досить високий відсоток низького рівня.

Подальшим напрямком нашого дослідження буде розробка науково-методичних рекомендацій щодо формування толерантного ставлення до дітей з особливими потребами у майбутніх вихователів під час практики.

Список літератури:

1. Андрущенко В. П. Модернізація педагогічної освіти України в контексті Болонського процесу / В. П. Андрущенко // Вища освіта України. – 2004. – № 1. – С. 3-7.
2. Башмакова Н. И. Мировые тенденции развития высшего образования в XXI веке: видение ЮНЕСКО и практика реформ / Н. И. Башмакова // Высшее образование сегодня. – 2007. – № 1. – С. 28-30.
3. Вульф Б. З. Воспитание и толерантность: сущность и средства / Б. З. Вульф // Воспитание и дополнительное образование детей и молодежи. – 2002. – № 6. – С. 5-10.

4. Кирилова Н. А. Ценностные ориентации в структуре интегральной индивидуальности старших школьников / Н. А. Кирилова // Вопросы психологии. – 1999. – № 1. – С. 88–94.
5. Мерлин В. С. Психология индивидуальности: избр. психолог. труды / В. С. Мерлин. – Ин-т пр. Психологии; Воронеж: НПО МОДЭК, 1996. – 446 с.